

Ostatnia prosta – Polacy na drodze do niepodległości na przełomie XIX i XX wieku. Materiały dydaktyczne dla nauczycieli i uczniów szkół średnich

Starania o odzyskanie niepodległości w końcu XIX wieku kojarzą się zazwyczaj z powstawaniem partii i organizacji politycznych, działalnością spiskową, przeciwstawianiem się polityce wynaradawiania, walkami rewolucyjnymi i przygotowaniem do podjęcia czynu zbrojnego. Podręczniki wypełnia gąszcz dat, nazwisk i nazw, kalendarium wydarzeń. Z oczu ginie często to, co stanowi esencję procesu historycznego – przemiany społeczne i cywilizacyjne, postęp techniczny, losy jednostek, bogate i zróżnicowane życie kulturalne, nowe prądy artystyczne, a wreszcie – dokonująca się nieuchronnie emancypacja kobiet. Aby zrozumieć i poznać różne, przenikające się sfery życia społecznego na ziemiach polskich u schyłku XIX wieku, warto zwrócić uwagę na tę różnorodność.

W niniejszym pakiecie przedstawiamy propozycję skorzystania z artykułów portalu **HISTORIA: POSZUKAJ** poświęconych tej właśnie epoce. Nasz wybór nie wyczerpuje obszernej listy tekstów, które opublikowaliśmy na naszej stronie. Stanowi raczej zachętę do skorzystania z kolejnych. Pakiet składa się z czterech części oraz propozycji ćwiczeń. Pierwsza część przybliży postaci zasłużone dla sprawy niepodległości Polski, należące do – jak to określił historyk Bohdan Cywiński – pokolenia „niepokornych”. Druga wskazuje na niektóre aspekty modernizacji: rozwój gospodarczy, przemiany obyczajowe, mobilność społeczną. Trzecia dotyczy rozmaitych dróg emancypacji kobiet. Czwarta – zwraca uwagę na wybrane zjawiska artystyczne, charakterystyczne dla przełomu XIX i XX wieku. Zagadnienia zaprezentowane w wybranych artykułach wzajemnie się przenikają, tworzą mozaikę pozwalającą wyobrazić sobie, jak wyglądało życie przed stu kilkudziesięciami laty. Propozycje ćwiczeń zachęcają do sięgnięcia do zasobu portalu **HISTORIA: POSZUKAJ**. Podpowiadamy, w jaki sposób można skorzystać z opublikowanych przez nas materiałów: jakie zadania można wyznaczyć uczniom, w jaki sposób osoby powtarzające materiał mogą segregować wiedzę zawartą w naszych artykułach.

PROPOZYCJE ARTYKUŁÓW

POKOLENIE NIEPOKORNYCH

Część I otwiera tekst Marka Olkuśnika, pod tytułem **Wytrwały samouk. Młodość Wincentego Witosy**. Opowiada o młodości przyszłego trzykrotnego premiera Rzeczypospolitej, podkreślając, jak ważną rolę w kształtowaniu osobowości lidera ruchu ludowego odegrała żmudna edukacja i jak wiele zawdzięczał Witos własnej determinacji. Te cechy rzutowały na całe późniejsze życie polityka. Tekst ilustrują zdjęcia obiektów z Muzeum Wincentego Witosy w Wierzchosławicach.

W artykule **Zawiłe dzieje „babci” Piłsudskiego. Maszyna drukarska tzw. bostonka ze zbiorów Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi** Sebastian Adamkiewicz przypomina wczesną działalność towarzysza Wiktora i opisuje tajemnicze dzieje maszyny drukarskiej, która służyła działaczom Polskiej Partii Socjalistycznej przy wydawaniu pisma „Robotnik”.

Początek drogi życiowej głównego przeciwnika Józefa Piłsudskiego opisuje Ewa Olkuśnik w artykule **Jak z Kamionka pod Warszawą trafić na salony Wersalu? Dzieciństwo i młodość Romana Dmowskiego**. Autorka przypomina surowe warunki wychowania domowego i atmosferę panującą w rosyjskiej szkole. Zwraca przy tym uwagę na szczególne talenty, widoczne już na początku drogi życiowej przyszłego przywódcy nacjonalizmu polskiego.

Paulina Pieńkowska w tekście **Symfonia „Polonia”. Echa powstania w lirycznej symfonii Ignacego Jana Paderewskiego** przybliży fragment artystycznej działalności wielkiego kompozytora i wirtuoza

fortepianu, który zazwyczaj kojarzy się z działaniami politycznymi i uczestnictwem w konferencji wersalskiej. Warto pamiętać, że swą pozycję i wpływy Paderewski zawdzięczał znamienitym dokonaniom artystycznym. Dołączony link pozwala odsłuchać omawiany utwór.

Część I zamyka artykuł ***Ułan jak malowany. Mundur 1 Pułku Ułanów Legionów Polskich ze zbiorów Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie***. Michał Mackiewicz wskazuje, że – wbrew utrwalonej tradycji – to nie kompania kadrowa jako pierwsza wkroczyła do Królestwa Polskiego, ale o kilka godzin wyprzedził ją siedmioosobowy patrol pod dowództwem Władysława Belina-Prażmowskiego, stanowiący załóżek polskiej kawalerii. Autor ze znanostwem opisuje mundur beliniaków. To znakomity przykład analizy obiektu kultury materialnej – uniformu wojskowego, którego forma stanowiła zwieńczenie marzeń „niepokornych” o podjęciu otwartej walki o niepodległość.

NOWOCZESNE SPOŁECZEŃSTWO

Część II rozpoczyna artykuł poświęcony miastu, które symbolizowało dynamikę przemian na ziemiach polskich i stanowiło kolebkę polskiego ruchu robotniczego, ***Łódź – miasto kominami podparte. Karta pocztowa (tak zwany gigant) z panoramą Łodzi przed 1914 rokiem ze zbiorów Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi***. Sebastian Adamkiewicz charakteryzuje rozwój przemysłowej Łodzi i ukazuje wizerunek miasta, wykorzystując źródła ikonograficzne. Warto zwrócić uwagę na zaskakujący dziś fakt, że wszechobecny dym z kominów nie był traktowany jako rzecz wstydliva i szkodliwa, ale przeciwnie – jako powód do dumy z dokonującego się postępu. W tekście ***Esencja warszawskiej elegancji. Bluzki z domu mody Bogusław Herse w zbiorach Muzeum Warszawy*** Agnieszka Dąbrowska zwraca uwagę na najciekawsze cechy mody kobiecej przełomu wieków i drobiazgowo omawia wybrane elementy stroju damy, determinującego rolę społeczną kobiety i tak bardzo różniącego się od współczesnych ubiorów. Autorka dowodzi, że zamożne mieszkanki Królestwa Polskiego nie miały powodów do kompleksów wobec największych elegantek Europy, bowiem warszawskie firmy w niczym nie ustępowały zachodniej konkurencji. ***Reportaże tajnego agenta, poemat i przechwycone listy. Emigracja zarobkowa do Brazylii na przełomie XIX i XX wieku: echa w literaturze i świadectwo w listach ocalonych z pożogi wojennej*** autorstwa Michaliny Petelskiej to poruszająca opowieść o mniej znanym kierunku emigracji Polaków, którzy poszukiwali lepszego życia za oceanem. Wielką wartością tekstu jest zwrócenie uwagi na różne typy źródeł historycznych, które można wykorzystać przy omawianiu powodów skłaniających ludzi do podejmowania tak dalekiej i niebezpiecznej podróży oraz podczas analizy warunków egzystencji polskich wychodźców.

Karolina Dzimira-Zarzycka w artykule ***Kamera na pompkę. Jak Kazimierz Prószyński zmienił przemysł filmowy*** zwraca uwagę, że na początku XX wieku Polacy nie tylko snuli plany odzyskania niepodległości. Autorka przedstawia dokonania wybitnego konstruktora, którego wynalazek zrewolucjonizował kinematografię początku XX wieku. Aparat Prószyńskiego umożliwił rejestrowanie ruchomego obrazu nawet w niesprzyjających warunkach. O upamiętnienie konstruktora zadbało ostatnio Muzeum Kinematografii w Łodzi, którego zespół zrekonstruował sławną kamerę OKO.

KOBIECY NA DROGACH DO NIEPODLEGŁOŚCI

O trudnych, najeżonych przeciwnościami doświadczeniach kobiet, którym nie wystarczało odgrywanie ról społecznych narzucanych przez tradycję, opowiadają artykuły zebrane w części III pakietu. Mniej znana, a nie mniej zasłużona z sióstr Skłodowskich – Bronisława – jest bohaterką tekstu Ewy Olkuśnik, pod tytułem ***Bronia, która ogarniała rzeczywistość. Barwne życie Bronisławy Dłuskiej***. Walor nie tylko dydaktyczny, ale i wychowawczy ma zwrócenie uwagi na wytrwałość w dążeniu do celu, ukończenie studiów medycznych na Sorbonie, uzyskanie doktoratu, a później solidarne pomaganie Marii w zdobyciu wykształcenia w Paryżu. Ponieważ Bronisławie Dłuskiej

nie wystarczała kariera nad Sekwaną, powróciła na ziemię polskie, gdzie poświęciła się działalności zawodowej i społecznej.

Zgoła inny życiorys opowiada Karolina Dzimira-Zarzycka w tekście ***Dynamit znakomicie pasuje do gorsetu. Gdy Aleksandra Piłsudska była Olą Szczerbińską***. Wizerunek postaci znanej z popularnego filmu Piłsudski w reżyserii Michała Rosy zyskuje na głębi dzięki zrelacjonowaniu przez autorkę szczegółów konspiracyjnej działalności jednej z czołowych aktywistek Polskiej Partii Socjalistycznej. Fotografie i fragmenty wspomnień pozwalają przybliżyć realia walki rewolucyjnej.

Odmiennej rodzaj aktywności wybrała bohaterka kolejnego tekstu Karoliny Dzimiry-Zarzyckiej, pod tytułem ***Nielegalna kandydatura Marii Dulębianki, czyli walka o prawa wyborcze kobiet na wszelkie sposoby***. Działaczka społeczna, malarka, wieloletnia towarzysząca życia Marii Konopnickiej podjęła próbę kandydowania w wyborach do sejmu galicyjskiego w 1908 roku. Warto pamiętać, jak skomplikowana była droga kobiet do uzyskania praw wyborczych. Dziś może zdumiewać opis sposobów, których chwycyły się działaczki w Galicji na początku XX wieku i przypomnienie, jak bardzo starano się uniemożliwić im pełne równouprawnienie polityczne.

Artykuł Małgorzaty Grąbczewskiej ***Polska jest kobietą. Działalność dobroczynna kobiet w czasie I wojny światowej na fotografiach Stanisława Nofoka-Sowińskiego w Muzeum Narodowym w Warszawie*** traktuje o dokonaniach Komitetu Obywatelskiego Pracy Kobiet założonego w 1912 roku. Wartość tekstu polega nie tylko na przypomnieniu ważnego fragmentu działalności charytatywnej podczas I wojny światowej. Nadzwyczaj cenna jest kompetentna, pogłębiona analiza materiału źródłowego. Stanowi ona przykład, jak można i jak należy interpretować dawne fotografie, zwracając uwagę na ich temat, kompozycję, sposób kadrowania i uwiecznioną na zdjęciach kulturę materialną epoki.

ARTYŚCI WOBEC RZECZYWISTOŚCI

Ostatnią część rozpoczyna artykuł Pauliny Pieńkowskiej, pod tytułem ***Opera ku pokrzepieniu serc. „Straszny dwór” Stanisława Moniuszki***. Premiera najsłynniejszego polskiego dzieła operowego przypadła na dramatyczny czas po upadku powstania styczniowego. Dzieło Moniuszki, mocno osadzone w tradycji narodowej, miało stanowić pocieszenie dla pogrążonych w popowstaniowej żałobie słuchaczy. Tekst może być punktem wyjścia dyskusji na temat roli artystów w życiu społeczeństwa i znaczenia ich dzieł w kształtowaniu nastrojów społecznych. Dołączony link umożliwia odsłuchanie części utworu.

Choć na naszej stronie opublikowaliśmy szereg tekstów poświęconych „sztuce zaangażowanej”, odwołującej się do wartości patriotycznych, to warto zwrócić uwagę także na te materiały, które podkreślają indywidualizm artystów manifestujących oryginalny sposób widzenia świata poprzez nawiązanie do najświeższych prądów artystycznych. Dobrym przykładem jest napisany przez Karolinę Dzimirę-Zarzycką artykuł ***Czy artysta nie miał okularów? „Targ na kwiaty przed kościołem św. Magdaleny w Paryżu” Józefa Pankiewicza z Muzeum Narodowego w Poznaniu***. Czytelnik może nie tylko poznać okoliczności powstania dzieła, ale także odkryć trudne początki impresjonizmu na ziemiach polskich.

Katarzyna Kucharska-Hornung w tekście ***Ambasador stylu. Makieta domu „Pod Jedłami” z Muzeum Tatrzańskiego im. Dra Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem*** przypomina z kolei batalię o styl zakopiański. Losy jednego z najznamienitszych dzieł Stanisława Witkiewicza pokazują, jak wielkie znaczenie przypisywano próbom stworzenia stylu, który miał stać się punktem wyjścia odrodzenia sztuki narodowej. Zarówno sam tekst, jak i świetna oprawa ilustracyjna pozwalają na ukazanie cech architektury i zdobnictwa, do którego nawiązują – w różny zresztą sposób – projektanci budowli wznoszonych dziś na Podhalu.

U progu nowego stulecia polaryzowały się stanowiska polskich polityków, którzy zadawali sobie pytanie, jak postępować, gdy świat zmierza ku wielkiemu konfliktowi, a współpracujące dotąd ze sobą mocarstwa szykują się do wojny. Artyści nie stronili od zabrania głosu w ważnych dla ogółu

kwestiach. Przypomina o tym Ewa Olkuśnik w tekście **O czym myślał Aleksander Wielopolski? Obraz Jacka Malczewskiego „Hamlet polski – portret Aleksandra Wielopolskiego” z Muzeum Narodowego w Warszawie**. Autorka przybliży postać artysty, charakteryzuje założenia symbolizmu, a następnie w ciekawy, pogłębiony sposób analizuje jego dzieło, odwołując się do wątków mitologicznych. Tekst może być przykładem, jak zwracać uwagę na treści kryjące się w dziełach malarskich i jak łączyć je z realiami epoki.

Magdalena Łanuszka artykułem **Niezrealizowany korowód duchów narodu. Projekt „Pochodu na Wawel” Wacława Szymanowskiego w Muzeum Narodowym w Krakowie** przypomina znaczenie sztuki w dyskusji nad dziejami ojczystymi. Autorka podkreśla, jak niejednoznacznie może być interpretowana historia i jakie spory może wywoływać. Na początku XX wieku, niemal w przededniu I wojny światowej, symboliczna rzeźba Szymanowskiego zmuszała do refleksji nie tylko nad przeszłością, ale i nad tym, jakie z niej płyną wnioski na przyszłość.

PROPOZYCJE ĆWICZEŃ

W pracy nauczycieli, jak i podczas samodzielnego powtarzania materiału przez uczniów warto skorzystać nie tylko z tekstów, które rekomendujemy w niniejszym pakiecie, ale z całego zasobu portalu **HISTORIA: POSZUKAJ**. Wspólnym elementem propozycji ćwiczeń są metody, które polecamy nauczycielom i uczniom, chcącym zapoznać się z publikowanymi przez nas materiałami. Mogą być one wykorzystane zarówno w nauczaniu stacjonarnym, jak i w nauczaniu zdalnym:

1. Uczniom, pracującym indywidualnie lub w grupach, można polecić wybór określonej liczby artykułów (na przykład po 5) i przygotowanie na ich podstawie prezentacji lub prac pisemnych, w których omówią oni wybrane artykuły i przedstawią wnioski wynikające z ich lektury.
2. Cenną metodą dydaktyczną może być podzielenie uczniów na grupy i polecenie zaprezentowania – przy wykorzystaniu artykułów z naszego portalu – odmiennych opinii na temat wybranych zjawisk oraz zainicjowanie, moderowanej przez nauczyciela, dyskusji.
3. Informacje zawarte w opublikowanych artykułach najczęściej wykraczają poza zakres wymagany w podstawie programowej, ale – dla poszerzenia wiedzy – można zachęcić uczniów do przygotowania projektów poświęconych wybranym tematom, polegających na opracowaniu quizów, krzyżówek lub gier.

◆ **Spółeczeństwo i realia epoki w źródłach ikonograficznych**

Niektóre teksty odnoszące się do drugiej połowy XIX wieku są poświęcone źródłom ikonograficznym: malarstwu, grafice, fotografii. Uczniom można zasugerować różne tropy badawcze, które pozwolą na wykorzystanie ikonografii podczas analizy elementów kultury materialnej i obyczajów epoki:

- ◆ zwrócenie uwagi na ubiór, jego elementy i znaczenie w podkreślaniu ról społecznych przedstawicieli różnych grup;
- ◆ sposób ukazywania postaci – gesty, ustawienie do zdjęcia lub portretu, naturalność w zachowaniu lub jej brak;
- ◆ analiza dokonujących się przemian cywilizacyjnych: formy budowli, środki komunikacji; pojawianie się nowinek technicznych – maszyny, samochody, nowe typy broni, przedmioty codziennego użytku.

◆ **Sztuka wobec wyzwań epoki**

Dla uczniów zainteresowanych historią sztuki ciekawymi zadaniami mogą być te, które pozwolą zwrócić uwagę na cechy charakterystyczne wybranych dzieł. Proponujemy przeprowadzenie następujących ćwiczeń:

- ◆ analiza (na kilku wybranych przykładach) przemian związanych z pojawianiem się stylów

